

СТИМУЛЮВАННЯ ЯКІСНОГО РОЗВИТКУ КАРТКОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Обговорюється проблема масового переходу банків на емісію та використання у розрахунках високотехнологічних смарт-карток, значення впровадження смарт-карток для вирішення глобальних економічних проблем. Пропонується для вирішення даної проблеми використовувати класичний інструмент грошово-кредитної політики – норми обов'язкового резервування.

Обсуждается проблема массового перехода банков на эмиссию и использование в расчетах высокотехнологических смарт-карт, значение внедрения смарт-карт для решения глобальных экономических проблем. Предлагается для решения данной проблемы использовать классический инструмент денежно-кредитной политики – нормы обязательного резервирования.

Come into question problem of mass transition of banks on emission and use in the calculations of highly technological smart-cards, value of introduction of smart-card for a decision global economic problems. It is offered for the decision of this problem to use the classic instrument of monetary policy – norms of the obligatory backuping.

Постановка проблеми. Поглиблення взаємодії національних фінансових ринків у процесі глобалізації закономірно призводить до поглиблення процесів інтеграції національних платіжних систем у світову економіку. Розвиток платіжних систем значною мірою залежить від впровадження останніх досягнень інформаційних та телекомунікаційних технологій. Як свідчить світовий досвід, відставання у розвитку та удосконаленні платіжних систем знижує конкурентну позицію національної економіки.

У платіжних системах значну роль відіграють системи масових платежів з використанням платіжних карт. Масове впровадження карткових продуктів відкриває широкі можливості не тільки у підвищенні зручності, прискорення та контролю за розрахунками та грошовими потоками держави, населення та фінансових інститутів, а й створює основу для інтеграції інших додаткових функцій у платіжному інструменті, що забезпечить можливість впровадження контролю та обліку в інших сферах економіки.

Суттєвим аргументом щодо необхідності глобального впровадження системи розрахунків на основі карткових платіжних інструментів в Україні є постійне зростання частки тіньового сектора економіки, широко розповсюдженого небажання населення тримати заощадження на рахунках у банківських установах, повального ухилення від сплати податків. На сьогодні частка готівки поза банками у структурі грошової маси в Україні становить 28%, тоді як у більшості країн Східної Європи цей показник коливається у межах 12–15 %, а в провідних економіках світу він менший, ніж 10 % [1]. Значна доля готівки поза банками знижує ефективність роботи банківської системи щодо підтримання процесів економічного розвитку, а також скорочує можливості центрального банку здійснювати ефективне управління грошовим ринком.

Але всупереч необхідності розвитку карткових та мобільних платіжних інструментів діє цілий комплекс проблем як економічного, так і неекономічного характеру, пов'язаних зі здійсненням операцій з платіжними картками, що виникають у населення, суб'єктів господарювання і безпосередньо банків. Саме ці проблеми і виступають гальмуючим фактором у механізмі якісного розвитку карткового бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців та економістів проблемами розвитку платіжних карток займались В. Міщенко, А. Мороз, А. Герасимович, В. Вітлінський, А. Гальчинський, О. Сокольська, Ф. Бутинець, О. Махаєва, І. Парасій-Вергуненко, В. Харчен-ко, В. Кравець, К. Жидко, А. Одарюк, В. Шеломенцев, В. Берніков та інші. У своїх працях вчені основну увагу концентрують на технічних аспектах випуску та використання платіжних карток, а також аналізують переваги платіжних карток над паперовими грошима. Проте недостатньо уваги приділено дослідженню проблем використання карток для поширення безготівкових розрахунків та проблемам ризику у сфері карткового бізнесу.

При аналізі публікацій виявлено: більшість науковців констатують, що проблема домінування операцій зі зняття готівки над безготівковими розрахунками з використанням платіжних карток залишається невирішеною і єдиним виходом вважають розвиток інфраструктури ринку [2]. Також піднімаються проблеми значного переважання карток з магнітною смугою над високотехнологічними смарт-картками, що спричиняє стрімке поширення карткових шахрайств. Але залишається невирішеним питання розробки дієвих заходів, що забезпечать перехід на передові технології у сфері карткових розрахунків та створять умови для завоювання довіри користувачів карток та широкого поширення безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування можливості застосування на державному рівні заходів стимулювання переходу банків України як оферентів карткових продуктів на масовий випуск та обслуговування смарт-карток.

Виклад основного матеріалу. На впровадження нових карткових платіжних інструментів у розрахунках впливають рівень розвитку технологій, попит та ступінь довіри з боку споживачів послуг, рівень розвитку конкуренції.

На сьогодні в Україні спостерігаються позитивні тенденції розвитку ринку платіжних карток. Рівень конкуренції між банками характеризується переважно неціновими методами. Банки у своїх стратегіях керуються такими основними принципами:

- не клієнт іде до банку, а банк до клієнта шляхом доставки банківських послуг через електронні канали;
- постійне створення нових продуктів та їх розширення.

І хоча, на думку фахівців, український картковий ринок перебуває на стадії “ринку, що розвивається” [2], він має значні перспективи. Враховуючи офіційні дані Центрального банку, стан розвитку ринку платіжних карток в Україні можна охарактеризувати такими особливостями [3]:

- позитивною динамікою кількості емітентів платіжних карток. За період з 2002 по I півріччя 2011 року кількість банків-членів карткових платіжних систем зросла з 58 до 142;

- значними обсягами емісії карток в абсолютному на відносному вираженні. Станом на I півріччя 2011 рік усього емітовано 52,4 млн. штук карток. Кількість карток, які знаходяться в обігу і за якими здійснювалася хоча б одна операція за період з 2002 по I півріччя 2011 року зросла у 8,9 разу – з 3,6 до 32 млн. штук. А показник кількості емітованих карток у розрахунку на 1 тис. населення за період з 2002 р. до середини 2011 року зріс із 75,7 до 669,4 шт.;

- наявністю на ринку різних видів карток. У загальній кількості карток, станом на I півріччя 2011 року, питома вага дебетових карток становить 78,1%, а кредитних – 21,9%. Карток з функцією електронних гаманців емітовано 15 тис. карток;

- наявністю на ринку карток з різними технологічними основами. На I півріччя 2011 року в Україні було емітовано 92,3% карток з магнітною смугою, карток з чипом – 3,7 %, карток з подвійним інтерфейсом – 2,1%;

- позитивною динамікою мережі банкоматів та терміналів. За період з 2002 по I півріччя 2011 року кількість банкоматів зросла в 16 разів – з 1,8 до 30,1 тис. од., а терміналів – у 7,6 разу, з 14,5 до 111,8 тис. одиниць;

- переважанням питомої ваги операцій по зняттю готівки над операціями по здійсненню безготівкових розрахунків. Слід відмітити, що в Україні за період з 2002 по I півріччя 2011 року тенденція не змінилася – держателі на 90–95 % використовують картки для зняття готівки.

Незважаючи на загальні позитивні тенденції розвитку ринку платіжних карток в Україні, показники, які характеризують якість даного ринку, залишаються на низькому рівні. По-перше, на ринку переважають картки з магнітною смугою; по-друге, картки використовуються переважно для зняття готівки. Отже, головна мета впровадження карткових платіжних інструментів – скорочення готівкового обігу та забезпечення прозорості та безпеки розрахунків між економічними суб'єктами – не реалізується.

Необхідно відмітити також таку важливу характеристику ринку щодо низького рівня його якості, як види та обсяги карткових шахрайств. Дані щодо понесення збитків від карткових шахрайств банки не оприлюднюють, але збитки досягають загрозливих обсягів. Серед карткових шахрайств найпоширенішим є скімінг, який передбачає можливість зчитування інформації з магнітної смуги картки, виготовлення підробної картки та використання її для шахрайських дій.

І хоча на українському ринку сьогодні уже запроваджується страхування платіжних карт, яке дозволяє клієнту фінансової установи отримати відшкодування своїх збитків, якщо він виявив шахрайські або несанкціоновані операції по своїй карті, але для клієнта це пов'язано з додатковими витратами [4].

Світові тенденції характеризуються масовим переходом на смарт-технології з метою захисту інформації та зниження ризиків втрат. Для стимулювання переходу на чіпові технології системою VISA впроваджено правило переносу відповідальності, за яким із двох учасників транзакції – емітента та еквайра відповідальність за шахрайство несе той учасник, який не перейшов на чіпові технології.

Але перехід на смарт-технології в Україні є актуальним також і як фактор підвищення ефективності фінансового сектора, оскільки смарт-картки надають банкам можливість реалізації унікальних фінансових продуктів.

Переваги смарт-картки порівняно з магнітною картокою полягають в технології виготовлення та використання. Принцип використання картки з магнітною смугою полягає у тому, що на магнітній смугі картки записані дані власника та інформація про те, в який банк звертатися для здійснення операцій [5, с. 131]. Важливим елементом цієї інформації є персональний ідентифікаційний номер (PIN), який, при введенні його власником з клавіатури банкома-

та чи термінала, порівнюється з PIN-кодом на магнітній смужці і, якщо вони збігаються, відкривається доступ до комунікаційної мережі для передавання команд щодо виконання операції. Така картка не містить інформації про суму, що знаходиться на ній та не фіксує зміну залишку коштів на рахунку платника після кожної трансакції. Тому при кожній операції потрібно звертатися до банку за цією інформацією, що затримує та здорожчує весь процес платежу. Таким чином, картка використовується тільки у режимі онлайн – за платіжним інструментом “електронний чек”.

У смарт-картку вмонтований мікропроцесор, здатний самостійно обробляти, поновлювати і запам'ятовувати зміну значного обсягу інформації, зокрема, визначати вільний залишок коштів на поточному рахунку чи залишок ліміту кредитної лінії. Така картка має ширші технологічні можливості, оскільки, крім електронного чека, вона має ще один платіжний інструмент – “електронний гаманець”, за допомогою якого платник може автономно – у режимі офлайн, без введення пінкоду здійснювати платежі в безготівковій формі на незначні суми, не звертаючись кожного разу до банку-емітента за підтвердженням його платоспроможності.

Смарт-картки забезпечують значно високий рівень безпеки. Крім того, що вони краще захищені від підробок, вони також здатні створювати сеансові ключі шифрування, за допомогою яких у системі захищена вся конфіденційна інформація, що передається та обробляється. Зокрема, це – банківські реквізити, параметри картки, суми, дані клієнта і т.п. При використанні методів динамічної аутентифікації встановлюється неможливість підробки всієї інформації, що наноситься на картку при її випуску. Завдяки таким властивостям картки, її на сьогодні неможливо підробити. В Україні за 10 років функціонування Національної системи масових електронних платежів не зареєстровано жодного підроблення смарт-карток.

На основі смарт-картки можна реалізовувати декілька банківських продуктів, оскільки вона може мати різні фінансові і нефінансові додатки, що забезпечує значні переваги у її застосуванні і для клієнтів, і для банків. Крім платіжних додатків смарт-картка може одночасно виконувати функції клубної, дисконтної, соціальної, страхової картки. У зарплатних проєктах на смарт-картках можуть створюватись декілька електронних гаманців різного призначення: для зняття готівки, для оплати комунальних та інших видів послуг, для оплати товарів у торгових точках. А також одночасно дана картка може виконувати функцію ідентифікації працівника у системі контролю та обліку доступу на підприємство. У різних соціальних програмах за смарт-картками може вестись ідентифікація певних категорій осіб та облік виділених їм цільових коштів, пільг.

Для банків у сучасних умовах перехід на смарт-картки надасть можливість розширити рівень обслуговування клієнтів, обсяги реалізації банківських послуг та значно підвищить конкурентні переваги на ринку.

Банки, як фінансові посередники, які мають на меті отримання прибутку, швидко завоювання ринку, в першу чергу опікуються питаннями нарощення обсягів емісії карток, розширення мережі банкоматів та терміналів. А питання масового переходу на чіпові картки передбачає переобладнання мережі обслуговування карток, поступову заміну вже випущених магнітних карт на смарт-картки, що пов'язано зі значними витратами додаткових коштів. Тому сподіватися на результативність певних стимулюючих заходів щодо переходу банків на якісно новий технологічний рівень платіжних інструментів недоцільно. Слід вживати кардинальні заходи з боку Центрального банку.

На нашу думку, для активізації банків щодо переходу на випуск та обслуговування чіпових карт доцільно ініціювати вирішення даної проблеми на державному рівні з використанням такого інструменту грошово-кредитної політики, як норми обов'язкових резервів.

Політика обов'язкових резервних вимог – це класичний інструмент, який використовують центральні банки для регулювання кількості грошей в обігу та для регулювання ліквідності банків. Виходячи з аналізу розвитку політики норм обов'язкових резервів в Україні, можна виділити такі основні події.

У 1991–1993 роках введена диференціація норм резервування за видами депозитів залежно від строків залучення банками коштів була направлена на стимулювання банків формувати довгострокові пасиви.

У 1995 році для стимулювання розвитку ринку державних цінних паперів банкам було дозволено скорочувати суми обов'язкових резервів на суму куплених банками облігацій внутрішньої державної позики. А для стимулювання інвестиційної активності банків, їм дозволено було зменшувати суми обов'язкових резервів на суму довгострокових інвестиційних кредитів, наданих за рахунок самостійно мобілізованих коштів.

У 1995–1996 роках з метою підвищення привабливості заощаджень у національній валюті, введено норму резервування за коштами, залученими в іноземній валюті.

У 2001 році Національним банком було введено диференціацію норм резервування залежно від різних критеріїв (строку залучення коштів, валюти, категорії вкладника) для стимулювання або обмеження певних видів депозитних операцій банків [6, с. 428–439].

У 2009 році з метою посилення контролю за ліквідністю банків у кризовий період застосовано більш жорсткі вимоги – зберігати частину суми обов'язкових резервів на окремому

рахунку в НБУ, а залишок суми сформованих обов'язкових резервів згідно зі встановленими нормами – на кореспондентському рахунку банку в НБУ [7].

А також для проведення політики дедоларизації в Україні з метою скорочення обсягів валютних кредитів змінено норми резервування за критерієм валюти депозиту. За депозитами у національній валюті норми резервування знижено до нуля, а за депозитами в іноземній валюті норми резервування було диференційовано залежно від виду депозиту (строкові депозити та депозити на вимогу і кошти на поточних рахунках) та за період з 2009 р. по 2011 р. норми резервування за валютними депозитами були підвищені Національним банком [8].

На підставі приведених даних практики застосування норм резервування можна стверджувати, що політика норм резервування використовувалася Національним банком України для регулювання глобальних економічних процесів на певних етапах розвитку економіки через грошовий ринок та може бути направлена на даному етапі на вирішення поточних проблем сфери карткових розрахунків, що забезпечить досягнення стратегічних цілей НБУ – це скорочення інфляції, ріст ВВП через:

- зростання довіри користувачів карток та ріст банківських вкладів;
- зростання ресурсної бази банків та можливостей кредитування;
- розширення сфери безготівкових розрахунків;
- скорочення тіньового сектора;
- ріст податків;
- підвищення ефективності регулятивних механізмів НБУ у грошовій сфері.

Сьогодні значна увага у банківській діяльності приділяється кардинальному перегляду підходів щодо оцінки та управління ризиками за різними видами банківських операцій. Відкриття банками карткових рахунків та залучення вкладів з використанням платіжних карток пов'язано з формування значної частини ресурсної бази банків. Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів [9].

Кошти, які банки залучають на поточні рахунки та на різні види депозитів, підпадають під депозитний ризик. Депозитний ризик пов'язаний зі ступенем невизначеності щодо переведення будь-якого рахунку клієнтом до іншого банку чи дострокового вилучення вкладу, тобто з втратою частини ресурсів. Залишки коштів на карткових рахунках у порівнянні зі звичайними поточними та депозитними рахунками пов'язані з додатковим ризиком непередбачуваної втрати коштів від карткових шахрайств, що також може вплинути на ліквідність банку, тобто на спроможність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання перед клієнтами.

У даному випадку з боку Національного банку для страхування даного виду ризику та для створення умов невідності для банків працювати з магнітними картками, варто ввести диференціацію депозитів залежно від природи зобов'язань додатково за депозитами, які обслуговуються за допомогою платіжних карток. А за картковими депозитами слід окремо диференціювати депозити залежно від видів карткових вкладів, які обслуговуються двома видами платіжних інструментів чіповими та магнітними картками. На основі інформації щодо обсягів втрат від шахрайських операцій, які припадають на дані види інструментів, слід розробити систему оцінки ризиків та залежно від ступеня ризику встановити відповідні норми мінімального обов'язкового резервування:

- за коштами на карткових поточних рахунках та картковими депозитами на вимогу диференціювати норми резервування за картками з магнітною смугою та за картками з чіпом;
- за строковими картковими депозитами диференціювати норми резервування за картками з магнітною смугою та за картками з чіпом.

Запровадження даного інструменту дасть поштовх для основних операторів ринку, що у свою чергу під дією факторів конкуренції призведе до масового поступового переходу учасників ринку на картки вищого технологічного рівня. Звичайно, значні витрати, пов'язані з переходом на смарт-картки, зможуть дозволити собі далеко не всі банки. Адже переважна більшість банків в Україні є учасниками міжнародних платіжних систем. А тарифи для банків-учасників на обслуговування у цих системах значно вищі у порівнянні з внутрішніми платіжними системами. Але альтернативою у даній ситуації для багатьох банків може стати вступ до Національної системи масових електронних платежів, в якій значно нижчі тарифи на обслуговування для банків-учасників, а також національна система орієнтована тільки на карти з чіпом. Зокрема, завдяки чіповим технологіям, платіжні картки НСМЕП можуть мати додаткові властивості та містити інформацію, що дозволяє використовувати їх як технічний засіб для забезпечення: ідентифікації клієнта, послуг у страховій медицині та інших видах страхування, обслуговування пільгових категорій населення, одержання пільг у торгівлі.

У НСМЕП сьогодні вже реалізуються такі супутні проекти, як: “Електронний студентський квиток” разом з Міністерства освіти і науки, молоді та спорту та НДІ “Прикладних інформаційних технологій”; “Пенсійна картка” (можливість виплати пенсій як з державного, так і недержавного пенсійного фонду); “Соціальна картка” разом з Міністерством праці та соціальної політики України; “Медична картка”; “Бонусна картка” [10].

І хоча основним недоліком даної системи є її локальність: вона не інтегрована у міжнародні платіжні системи і картки даної системи можна використовувати лише у банкоматах

даної системи і лише у межах України. Але для переважної більшості населення України дана картка буде досить вигідною, надійною та зручною завдяки наявності різних нефінансових додатків та широких технологічних можливостей.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Для підвищення конкурентних переваг України на міжнародному рівні стимулювання переходу банків на чіпові технології у картковому бізнесі створить умови не тільки для якісно нового рівня розвитку банківської системи, а і для подальшого розвитку національної економіки у цілому. Основна мета – це оптимізувати розрахунки, підвищити їх прозорість та контрольованість. Але сьогодні у випуску високотехнологічних смарт-карток не зацікавлена навіть у перспективі переважна більшість вітчизняних банків. Тому питання переходу на високотехнологічні картки можна вирішити на державному рівні через використання інструменту грошово-кредитної політики норм обов'язкових резервів. Аргументувати доцільність використання даного інструменту можна через широке поширення карткових шахрайств за магнітними картками та можливість масової втрати банками коштів, залучених від клієнтів. Вирішення даної проблеми у такий спосіб є досить кардинальним кроком, який може досить негативно відобразитись на діяльності банків. Тому для можливості реалізації даного інструменту з метою стимулюючого впливу щодо переходу банків на смарт-технології у подальшому необхідно також розглянути додаткові заходи держави щодо підтримки банків у процесі реалізації даного інструменту, які забезпечать комплексний підхід та компенсуватимуть негативні наслідки для банків.

Література

1. Про використання інструментів монетарної політики в сучасних умовах від 16.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article>
2. Харченко В., Капралов Р. Статистичний аналіз ринку банківських платіжних карток в Україні у контексті країн з розвинутими картковими ринками // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 44–52.
3. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219
5. Курдельчук І.А. Ризики у сфері банківського карткового бізнесу. // Економічний простір. – 2009. – № 23/1. – С. 293–238.
6. Банківські операції: Підручник / За ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
7. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / Кол. авт.: А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
8. Про деякі питання регулювання грошово-кредитного ринку Постанова НБУ від 21.07.2009 № 414, від 31.08.2009 р. № 514 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finansoviorganu.xrtmp.com/document/4732%20%CD%20%CF%EE%F1%F2%E0%ED%EE%E2%E0%20%B9414/>
9. Основні показники грошово-кредитної політики НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.bank.gov.ua/files/2-Monetary_Policy_Statistics\(2.1-2.2\).xls](http://www.bank.gov.ua/files/2-Monetary_Policy_Statistics(2.1-2.2).xls)
10. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування системи ризик-менеджменту в банках України. затверджено Постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45294
11. Національна система масових електронних платежів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=47101&cat_id=46473